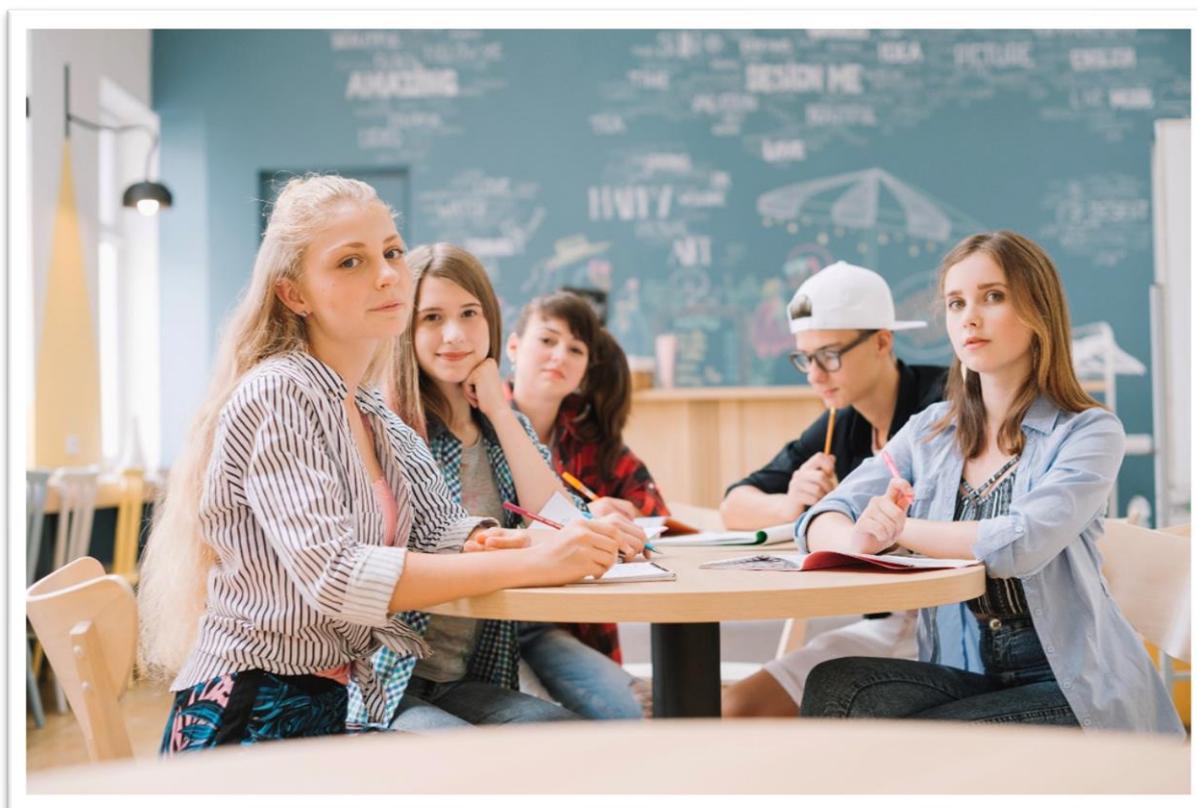




Laboratorium
Wolności
Religijnej

2023



LEKCJE 2 i 3.

Tolerancja. Państwo bez stosów

DLA KLAS
SZKÓŁ ŚREDNICH
(2 godziny lekcyjne)

WIADOMOŚCI

W tej lekcji omówimy następujące kluczowe zagadnienia:

- Pojęcie tolerancji
- Religie obecne w I Rzeczypospolitej w XVI w.
- Pokojowy przebieg Reformacji w Polsce.
- Znaczenie konfederacji warszawskiej dla zapewnienia tolerancji religijnej
- Unikatowość aktu konfederacji

UMIEJĘTNOŚCI

Uczeń:

- Rozumie pojęcie tolerancji i tolerancji religijnej
- Charakteryzuje główne nurty reformacji w XVI w. i wyjaśnia popularność wyznań reformowanych w społeczeństwie Rzeczypospolitej
- Wyjaśnia, kim byli luteranie, kalwini, arianie (bracia polscy), bracia czescy i mennonici
- Scharakteryzuje, jakie były źródła polskiej tolerancji religijnej
- Argumentuje, dlaczego w odniesieniu do Reformacji Polskę nazywa się państwem bez stosów
- Lokalizuje w czasie i przestrzeni wydarzenia związane z Reformacją

POSTAWY

Uczeń:

- Wykazuje postawę tolerancji i otwartości na innych
- Rozumie, że ludzie w różny sposób definiują i rozumieją religię i wolność
- Szanuje osoby o odmiennych poglądach, wyznawców innych religii i osoby niewierzące
- Potrafi docenić wpływ tolerancji religijnej na rozwój kultury i edukacji w Rzeczypospolitej czasów Reformacji

CELE KSZTAŁCENIA

- Zdefiniowanie kluczowych pojęć: tolerancja i tolerancja religijna
- Przedstawienie czynników, które wpłynęły na wolność religijną w Rzeczypospolitej
- Próba odpowiedzi na pytania, czy Rzeczypospolita na pewno była „gospodą wygnańców” i „krajem bez stosów”

| | | |
|--|---|---|
| Kształtowane kompetencje kluczowe | <ul style="list-style-type: none">• Kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji• Kompetencje cyfrowe• Kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się• Kompetencje obywatelskie |  |
| Metody i techniki nauczania | <ul style="list-style-type: none">• Burza mózgu• Rozmowa nauczająca• Argumentacja i dyskusja• Analiza tekstów• Interpretacja mapy i innych źródeł obrazowych |  |
| Formy pracy | <ul style="list-style-type: none">• Praca indywidualna• Praca w grupach• Praca całego zespołu klasowego |  |
| Środki dydaktyczne | <ul style="list-style-type: none">• Komputery z głośnikami i dostępem do Internetu• Obrazy (Załącznik A)• Tablica, pisak/kreda |  |
| Pomoce dydaktyczne | <ul style="list-style-type: none">• prezentacja• filmy• infografiki |  |

PRZEBIEG LEKCJI

FAZA WSTĘPNA:

Uczniowie w ramach zadania domowego oglądają krótki materiał filmowy „Czym jest Tolerancja? Młodzi wyjaśniają” (<https://youtu.be/1ETJT2ZoGSQ>).¹

FAZA REALIZACYJNA:

- I. Nauczyciel wyświetla krótką animację na temat tolerancji:
<https://www.youtube.com/watch?v=oYvjzGFFmoQ>
- II. Nauczyciel dzieli uczniów na grupy 4-6 osobowe. Poszczególnym grupom pokazuje po jednym obrazie, z prośbą o opisanie idei i uczuć, które on wyraża (przykładowe obrazy zawiera Załącznik A). Uczniowie mają nawiązać do obejrzanego filmu „Czym jest Tolerancja? i do animacji. Po około 3 minutach nauczyciel zachęca do burzy mózgów na temat tolerancji. Prawdopodobnie uczniowie sugerują idee takie jak: nietolerancja, bariery myślowe, otwartość na innych ludzi, odwaga, by poznać tych, którzy myślą inaczej, bogactwo różnorodności, dialog, szacunek itp.
- III. Nauczyciel kieruje rozmową tak, by dojść do definicji, która będzie zawierać następujące elementy:
Tolerancja to:
 - 1) postawa,
 - 2) polegająca na odnoszeniu się do drugiej osoby, która w swoim zachowaniu, przekonaniach, opiniach wyraża coś odmiennego,
 - 3) w sposób pozytywny (uznając wartość danej osoby i szanując jej prawo do posiadania innych przekonań lub opinii), ale nie bezkrytyczny (niebędący akceptacją ich treści),
 - 4) co oznacza nieprzyjmowanie za wartość odmiennej treści poglądów, opinii etc., ale też nieodrzućanie jej za sam fakt bycia inną.

Podsumowując, tolerancja jest podstawową pozytywną postawą w społeczeństwie obywatelskim. Mówimy, że **tolerujemy idee oraz że akceptujemy i szanujemy ludzi, którzy je wyznają**. Mimo że treść idei, które tolerujemy, wydaje nam się nieprawidłowa, szanujemy daną osobę za wartość, jaką ma w sobie, za sam fakt bycia osobą (za jej ludzką godność). Szanujemy jej prawo do posiadania tych idei, mimo że ich samych nie akceptujemy.

Obecnie dość rozpowszechnione jest inne rozumienie terminu tolerancji, zgodnie z którym osoba jest tolerancyjna, kiedy powstrzymuje się od wartościowania opinii lub zachowań odmiennych od jej własnych. Jednak ten sposób rozumienia tolerancji pozbawia treści to pojęcie, ponieważ jeśli nie ma „co” tolerować, to zamiast tolerancji występuje tożsamość idei, a tym samym społeczeństwo zostaje zubożone o część

¹ Dostęp: 17.10.2023.

swoich wartości ideowych. A przecież **człowiek tolerancyjny to nie ten, który pozwala na wszystko, ale ten, który broniąc stanowiska, które uważa za prawdziwe, szanuje tego, który ma inne lub błędne zdanie. Osoba tolerancyjna wierzy w prawdę i wartości, które ją podtrzymują.**

IV. Nauczyciel wyjaśnia, że to św. Tomasz z Akwinu zdefiniował ideę tolerancji jako prawo człowieka do życia w błędzie; pisał, że „ci, sprawujący rządy nad ludźmi, słusznie tolerują niektóre zło po to, by nie przekreślić większego dobra, lub by nie wyszło z tego większe zło”. Na przykład:

- „Toleruję zdanie mojego przyjaciela, który woli Legię od Wisły, bo go cenię i dlatego, że łącząca nas przyjaźń jest ważniejsza od dzielących nas poglądów”.
- Ojciec od czasu do czasu toleruje krzyki syna i nie karci go za nie, ponieważ zdaje sobie sprawę, że pięcioletni chłopiec będzie dość często zachowywać się głośno, i gdyby za każdym razem miał mu zwracać uwagę nie miałby czasu na nic innego.
- Żona ma prawo wybrać program telewizyjny, ale w czasie mundialu stara się być tolerancyjna, bo wie, że mężczyźni w rodzinie wtedy mogą chcieć oglądać tylko mecze i ważniejsze jest dla niej zachowanie spokoju w rodzinie, niż oglądanie innego programu.

V. Nauczyciel wprowadza pojęcie tolerancji religijnej jako postawy głoszącej szacunek dla opinii i przekonań religijnych innych osób, mimo ich niezgodności z własnymi. Nauczyciel podsumuje, pokazując krótki film

<https://www.youtube.com/watch?v=BaOY7I8XAdw>

VI. W zależności od grupy można posługiwać się symbolem zaprojektowanym przez polskiego grafika Piotra Młodożeńca, który przedstawia napis *Coexist* (ang. współistnieć), w którym litery C, X, T zostały zamienione na symbole religijne. Litera C to muzułmański półksiężyc, X – żydowska Gwiazda Dawida, a T przedstawione jest w postaci chrześcijańskiego krzyża:



(https://en.wikipedia.org/wiki/File:Coexist_by_Piotr_Mlodozieniec.jpg)².

VII. Na podstawie wypracowanych powyżej pojęć nauczyciel wprowadza temat tolerancji religijnej w historii Polski, pytając uczniów, co wiedzą o konfederacji warszawskiej.

² Dostęp 17.10.2023.

VIII. Dalej wyjaśnia, że sytuacja w Polsce była wyjątkowa w stosunku do reszty Europy, która przez kilka wieków była mozaiką narodów i wyznań. Ogólne nastawienie było już tolerancyjne i stąd reformacja nie niosła ze sobą większych problemów, a tym bardziej konfrontacji i wojen. Posługując się mapą tłumaczy, że w I Rzeczypospolitej spotkać można było katolików, prawosławnych, protestantów, Żydów, Ormian i Tatarów. Następnie prosi uczniów o zapoznanie się z mapą i o wymienienie terenów Rzeczypospolitej, na których występowało największe zróżnicowanie religii i wyznań.

Mapa:³

<https://edu.laboratoriumwolnosc.pl/wp-content/uploads/2023/12/lwr-sytuacja-wyznaniowa-w-rp-w-drugiej-pol-xvi-w.jpg>

IX. Nauczyciel tłumaczy, że wstępem do charakterystycznej dla XVI w. tolerancji były prawa, które kilka wieków wcześniej gwarantowały swobody Żydom i wyznawcom Kościołów wschodnich. Wymienia, prowadząc dialog z uczniami, najważniejsze instrumenty prawne wprowadzające i gwarantujące tolerancję religijną w XVI i XVII w.:⁴

- **Statut kaliski** (również przywilej kaliski) – przywilej dla **Żydów** wydany przez księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego 16 sierpnia 1264 w Kaliszu; potwierdzony przez Kazimierza III Wielkiego w 1334 i rozszerzony na całą Koronę Królestwa Polskiego; ogłoszony drukiem w Statucie Łaskiego (1506).
- **Zgoda sandomierska** – porozumienie pomiędzy wyznaniem ewangelickimi w I Rzeczypospolitej: **luteranami, kalwinami, oraz braćmi czeskimi** zawarte 14 kwietnia 1570 roku w Sandomierzu. Nie brali w nim udziału bracia polscy. Intencją była wspólna obrona przed kontrreformacją i zaprzestanie walk między różnymi wyznaniem protestanckimi. Postanowiono uznawać wzajemnie sakramenty oraz kaznodziejów. Planowano wspólne synody.
- **Konfederacja warszawska** – określenie uchwały podjętej 28 stycznia 1573 roku na sejmie konwokacyjnym w Warszawie, zawierającej postanowienia dotyczące zapewnienia swobody wyznania szlachcie w Rzeczypospolitej. **Gwarantowała bezwarunkowy i wieczny pokój między wszystkimi różniącymi się w wierze**, zapewniała innowiercom równouprawnienie z katolikami i opiekę państwa jednocześnie zabraniając władzom świeckim wspierania kleru w prześladowaniach religijnych.
- **Unia brzeska** – połączenie **Cerkwi prawosławnej z Kościołem łacińskim** w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, dokonane w Brześciu Litewskim w 1596 roku. Część duchownych prawosławnych i wyznawców prawosławia uznała papieża za głowę Kościoła i przyjęła dogmaty katolickie, zachowując bizantyjski ryt liturgiczny. Następstwem unii brzeskiej był podział społeczności prawosławnej na zwolenników unii – unitów i przeciwników – dyzunitów oraz wzrost niechęci wiernych prawosławnych do Polski i polskości.

³ Źródło: <https://static.zpe.gov.pl/portal/f/res-minimized/R3cnOrIHgA1P5/1/f2xYNVhb3NuEeRTZaCfvqhrGqIyCJN8O.jpg> Krystian Chariza i zespół, Wikimedia Commons, licencja: CC BY 3.0. Dostęp 15.11.2023.

⁴ Zob. oś czasu oraz infografiki na platformie edukacyjnej.

- **Colloquium charitativum** (łac. braterska rozmowa) – wspólny zjazd **katolików, luteran i kalwinistów** (z pominięciem braci polskich), którego celem było uzyskanie jedności wiary i pokoju religijnego. Otwarcie Colloquium nastąpiło 28 sierpnia 1645 w Toruniu, a trwało do 21 listopada tego roku. Colloquium charitativum nie doprowadziło do zbliżenia stanowisk, ale stało się istotnym czynnikiem w dialogu międzyreligijnym.

X. W wyższych klasach można zapoznać uczniów z następującym fragmentem artykułu „Tolerancja w Rzeczypospolitej XVI-XVII stulecia”⁵, autorstwa Janusza Tazbira, prosząc uczniów o opracowanie listy wymienionych w nim wyznań oraz znalezienie ich definicji w internecie (np. na stronie PWN):

Obóz przeciwników Kościoła panującego stanowił istną mozaikę pod względem wyznaniowym. Obok występujących również i na zachodzie Europy luteranów czy kalwinistów należeli doń także przedstawiciele tak zwanej radykalnej reformacji w postaci (...) braci polskich (zwanych w XVII stuleciu socynianami), zwolenników Menno Simonsa (tak zwanych menonitów), wreszcie anabaptystów, którym to grupom w innych krajach przeważnie odmawiano azylu wyznaniowego. W Polsce działali zaś oni na ogół swobodnie, znajdując protektorów nie tylko wśród magnaterii i szlachty, ale nawet w gronie biskupów katolickich (mennonici byli cenieni z uwagi na swe umiejętności osuszania i zagospodarowywania gruntów). Podobną mozaikę religijną stanowiły ówczesne Niderlandy, Księstwo Siedmiogrodzkie oraz – do pewnego stopnia – Morawy. Za specyfikę polską należy natomiast uznać występowanie w szlacheckiej Rzeczypospolitej również i zwolenników sekt istniejących jeszcze przed wybuchem reformacji – mianowicie monofizytów, uznających tylko boską naturę Chrystusa (reprezentowali ich Ormianie), karaimów, uważających Stary Testament za wyłączne źródło wiary, czy wreszcie wyznawców nauki Jana Husa w postaci braci czeskich, którzy od połowy XVI stulecia zaczęli się osiedlać na terenie Wielkopolski.

Największe liczebnie grupy spośród niekatolickich konfesji chrześcijańskich reprezentowali prawosławni, zwolenników innych religii zaś osiedli od wieków w Polsce Żydzi oraz Tatarzy litewscy, wyznający mahometanizm.

XI. Jako podsumowanie nauczyciel wyświetla krótki film „Polska tolerancja” (Muzeum Historii Polskiej w Warszawie: <https://youtu.be/HOMiP25r2Is>)⁶

XII. Zadanie: Na podstawie zagadnień podjętych w filmach uczniowie indywidualnie odpowiadają na pytanie, do czego może doprowadzić brak wolności wyznania i nietolerancja na tle religijnym, posługując się przykładami z przeszłości i współczesności.

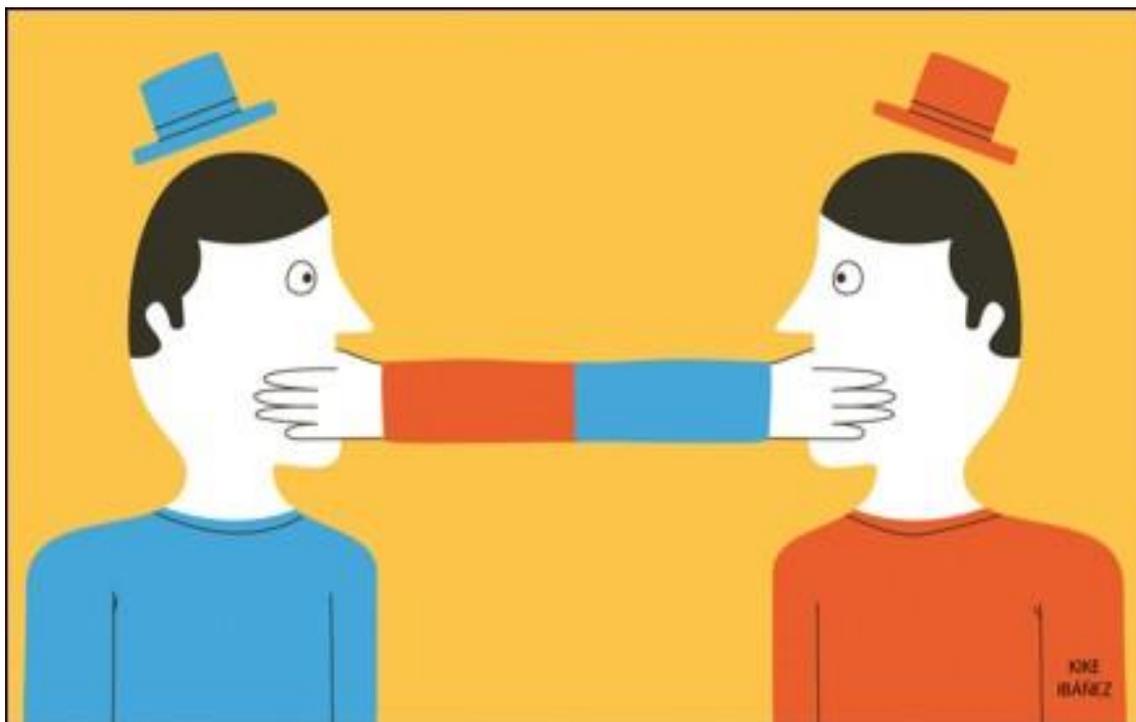
⁵ Biblioteka Teologii Fundamentalnej 3, s.119-132.

https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka_Teologii_Fundamentalnej/Biblioteka_Teologii_Fundamentalnej-r2008-t3/Biblioteka_Teologii_Fundamentalnej-r2008-t3-s119-132/Biblioteka_Teologii_Fundamentalnej-r2008-t3-s119-132.pdf. Dostęp: 17.10.2023.

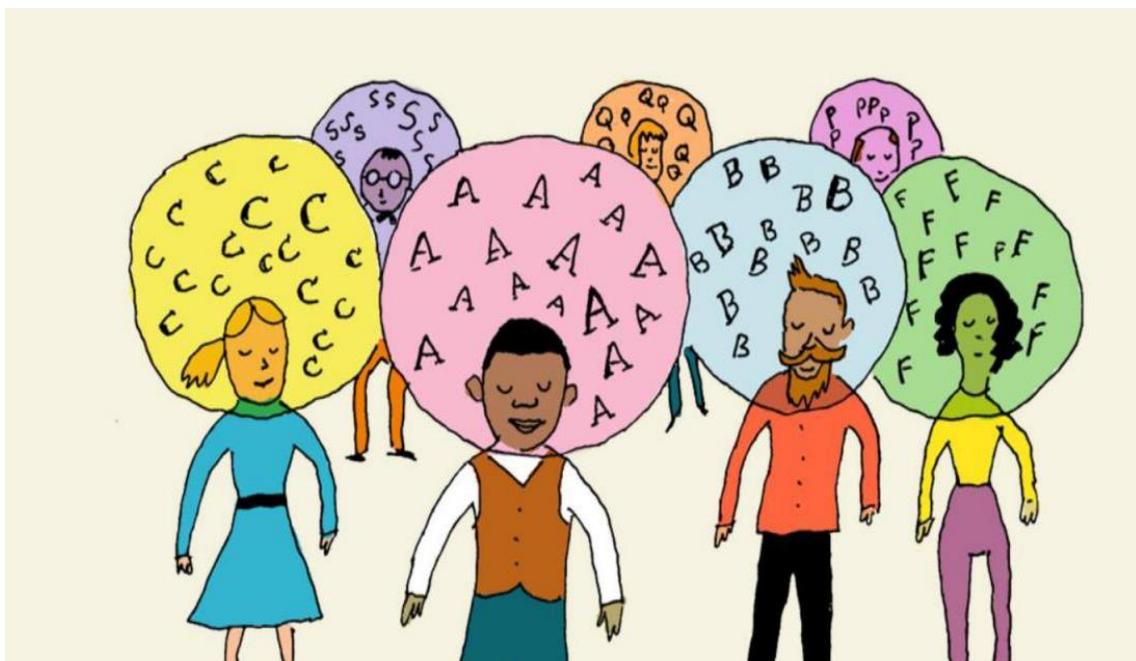
⁶ Dostęp: 17.10.2023

Załącznik A:

Przykłady obrazów do przeprowadzenia burzy mózgów (zob. punkt II)



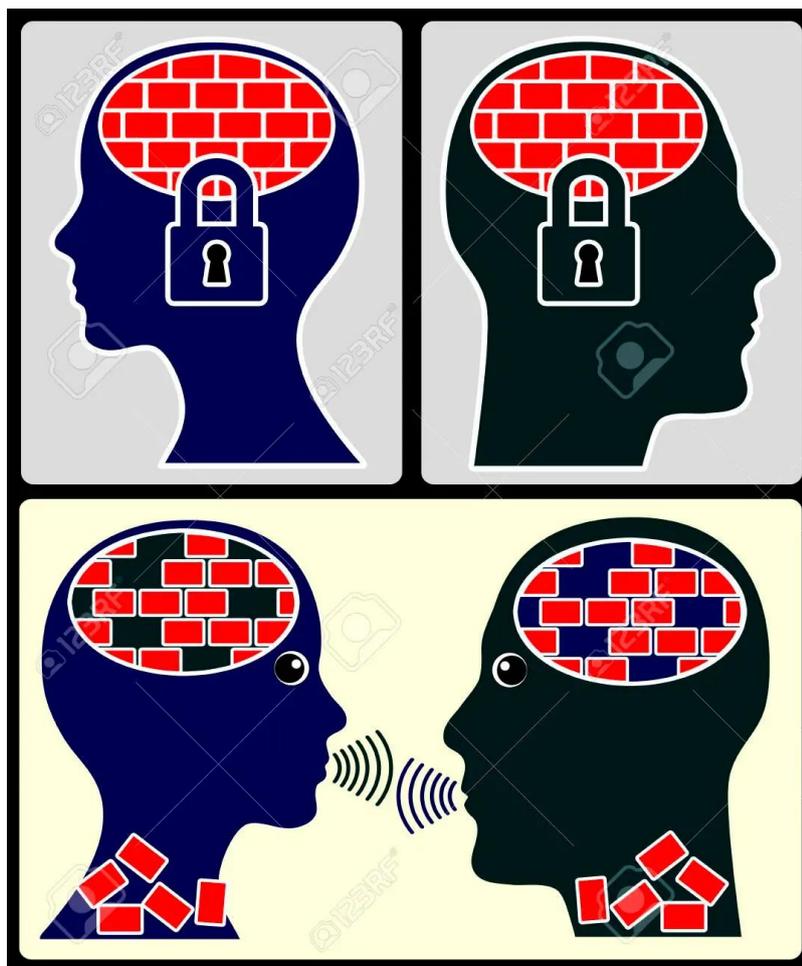
(Źródło: <https://agendamx.com.mx/index.php/2021/02/02/enfrentar-la-intolerancia/>)⁷



(Źródło: <https://www.learningforjustice.org/magazine/fall-2017/speaking-of-digital-literacy>)⁸

⁷ Dostęp: 17.10.2023.

⁸ Dostęp: 17.10.2023.



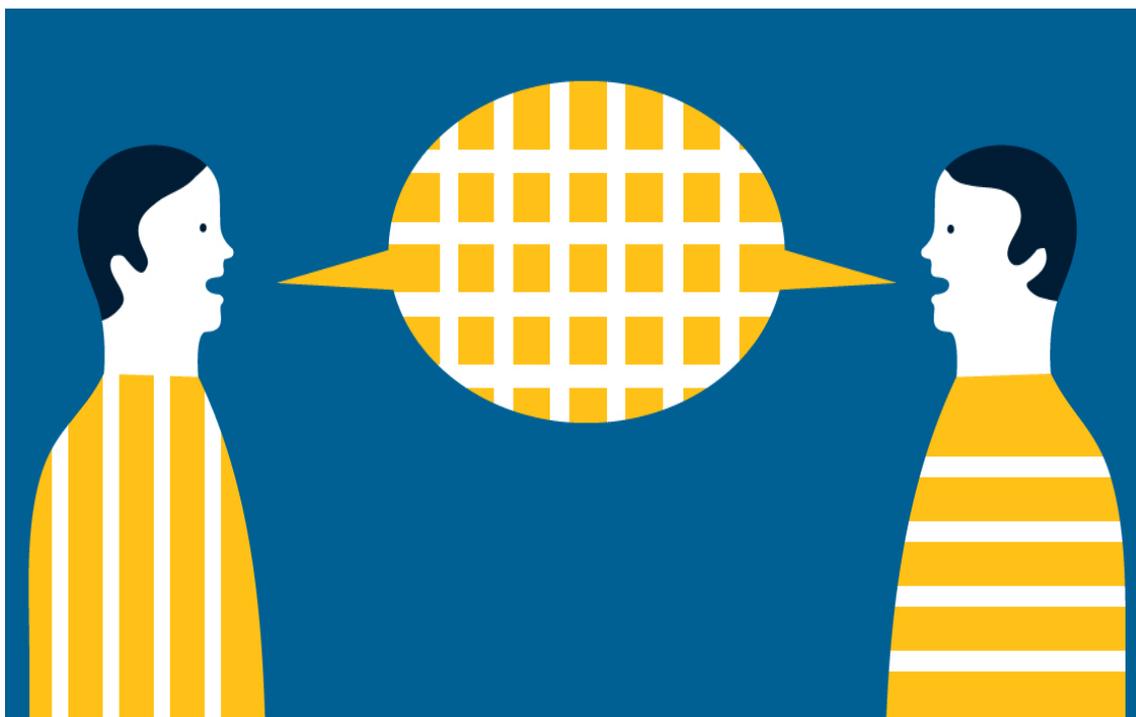
(Źródło: <https://sp.depositphotos.com/100580554/stock-photo-tolerance-versus-intolerance.html>)⁹



(Źródło: <https://sp.depositphotos.com/22841280/stock-photo-limit-violations.html>)¹⁰

⁹ Dostęp: 17.10.2023.

¹⁰ Dostęp: 17.10.2023.



(Źródło: <https://www.spectrumnews.org/features/quotes-of-the-year/>)¹¹

¹¹ Dostęp: 17.10.2023.

Załącznik B:

Infografika „Akty prawne wprowadzające zasady tolerancji religijnej w Rzeczypospolitej” (zob. punkt IX)



<https://edu.laboratoriumwolnosc.pl/wp-content/uploads/2023/12/Akty-prawne-wprowadzajace-zasady-tolerancji-w-Rzeczypospolitej-zalacznik.pdf>

Załącznik C: Infografika „Reformacja w Polsce” (zob. punkt VIII)

Reformacja w Polsce

Luteranizm



Portret Marcina Lutra
Lucas Cranach Starszy

Napływał do Polski przede wszystkim przez Śląsk i Prusy Książęce. W tych ostatnich powstał w 1544 r. uniwersytet w Królewcu, w którym studiowała także młodzież z Polski i miała tam styczność ze środowiskiem reformacyjnym. Luteranizm w Polsce zdobył popularność głównie wśród niemieckich mieszkańców miast. W Wielkopolsce około 20% luteranickich zborów było pod zarządem Polaków, reszta pozostawała pod zarządem niemieckim. Wśród szlachty zyskał on pewne wpływy jedynie w Prusach Królewskich, wśród chłopów natomiast – na Śląsku Cieszyńskim, znajdującym się wówczas pod władzą dynastii Habsburgów jako część państwa czeskiego.

„Niech każdy wyznaje to, co uważa za słuszne, i niech nikogo nie zmusza do swojego wyznania wiary, gdyż wierząc z przymusu, wierzymy tylko powierzchownie i w istocie nie jesteśmy wierzącymi”.
Johann Heß starszy, jeden z pierwszych zwolenników doktryny Marcina Lutra w Polsce.

Kalwinizm



Portret Jana Kalwina
Titiano Vecelli

Począwszy od lat 30. XVI w. w środowisku szlacheckim stopniowo przewagę pod względem popularności zyskiwały nauki Jana Kalwina. Ważnym ośrodkiem kalwinizmu stał się Pińczów ze słynną drukarnią i jednym z pierwszych polskich gimnazjów humanistycznych. Na Litwie kalwini zyskali potężnych protektorów w osobach książąt Radziwiłłów, wyznawcą nauk reformatora z Genewy był bowiem Mikołaj Radziwiłł zwany Czarnym, protoplasta jednej z linii rodu. W ostatnich latach panowania Zygmunta Augusta, czyli na przełomie lat 60. i 70. XVI w., przyznawała się doń ponad połowa senatorów i posłów.

„Wolność sumienia jest darem od Boga i nikt nie powinien być zmuszony do wyznawania jakiegokolwiek wiary, przeciwko własnej woli”. Jan Łaski, jeden z najważniejszych działaczy kalwinizmu w Polsce w XVI w.

Bracia polscy



Portret Janusza Szlichtynga,
teologa braci polskich
Lambert Vischer

W 1562 r. doszło do rozłamu w szeregach polskiego kalwinizmu, wskutek czego od zboru większego (właściwie wspólnoty kalwińskiej) odłączył się zbor mniejszy, którego członków zaczęto nazywać arianami (nazwa nawiązująca do doktryny teologicznej Ariusza, prezbitera Kościoła w Aleksandrii z IV w. n.e., odrzucającej dogmat Trójcy Świętej) lub antytrynitarzami (gr. anty + lac. trinitas – przeciw Trójcy), choć oni sami woleli używać określenia bracia polscy. W 1658 r. sejm uchwalił ich wygnanie z Rzeczypospolitej. Część braci polskich udała się na emigrację, część – jak np. poeta Wacław Potocki – zdecydowała się na powrót do katolicyzmu.

„Wypowiadając nasze poglądy na nikim przymusu nie wywieramy. Niech każdemu wolno będzie mieć własny sąd, własne zdanie w sprawach religii (...). Wszyscy jesteśmy braćmi, z których żadnemu nie dano władzy i panowania nad sumieniem bliźniego (...).”
Katechizm Rakowski (1605 r.), Przedmowa z 1680 r.

Bracia czescy



Portret Daniela Jabłońskiego
Gego Paul Busch

Zwolennicy jednego z odłamów husytyzmu, wygnani właśnie z Czech i Moraw. Słynący jako doskonali rzemieślnicy, zostali osadzeni przez Rafała Leszczyńskiego w należącej do niego Lesznie, które stało się głównym ośrodkiem Jednoty braci czeskich. Sam protektor przeszedł pod wpływem przybyszów na ich wiarę, a w jego ślady poszli przedstawiciele innych rodów wielkopolskich, np. Górkowie i Ostrorogowie. W 1575 r. czescy bracia zreformowani podpisali unię z Kościołem kalwińskim i od tego czasu funkcjonowali jako część Kościoła eformowanego.

“Odybśmy ustanowili zasadę, że każdy może wyznawać i praktykować swoją wiarę, pod warunkiem że nie krzywdzi tym innych ani nie sprzeciwia się dobremu publicznemu, nie tylko zapewnimy spokój i zgodę w naszym społeczeństwie, ale również umocnimy byśmy sumienia i wiarę.” - Daniel Ernest Jablonski, seniorem Braci Czeskich na obszarze Prus i Wielkopolski (1699-1705).

Menonnicci



Portret Adama Weebers
Willem Hondius

Z powodu prześladowań emigrowali ze swej ojczyzny m.in. do Rzeczypospolitej. Jako że służyli z gospodarności i byli dobrze obeznani z budową systemów melioracyjnych, katolicycy magnaci i hierarchie Kościoła chętnie osadzali ich w swoich dobrach. Mennonici zamieszkiwali przede wszystkim Żuławy i inne tereny nadwiślańskie aż po Sandomierz, a polska ludność z powodu ich holenderskiego pochodzenia nadała im miano oledrów.

Załącznik D:

Bibliografia dodatkowa dla Nauczyciela

- Vanney, Alejandra. „Tolerancja”. INTERDYSCYPLINARNY SŁOWNIK WOLNOŚCI RELIGIJNEJ, pod red. A. Vanney, W. Kudła oraz P. Roszak. URL=
<https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/tolerancja/>
- Machowski, Adam. „Zasada *Cuius regio eius religio*”. INTERDYSCYPLINARNY SŁOWNIK WOLNOŚCI RELIGIJNEJ, pod red. A. Vanney, W. Kudła oraz P. Roszak. URL=
<https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/cuius-regio-eius-religio/>
- Kubacki, Zbigniew. „Dialog międzyreligijny”. INTERDYSCYPLINARNY SŁOWNIK WOLNOŚCI RELIGIJNEJ, pod red. A. Vanney, W. Kudła oraz P. Roszak. URL=
<https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/dialog-miedzyreligijny/>
- Balcerzak, Michał. „Prawa Człowieka”. INTERDYSCYPLINARNY SŁOWNIK WOLNOŚCI RELIGIJNEJ, pod red. A. Vanney, W. Kudła oraz P. Roszak. URL=
<https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/prawa-czlowieka/>
- Kołatek, Radosław. „Godność ludzka”. INTERDYSCYPLINARNY SŁOWNIK WOLNOŚCI RELIGIJNEJ, pod red. A. Vanney, W. Kudła oraz P. Roszak. URL=
<https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/godnosc-ludzka/>